

Muhidin Pelesić

BLISKI ISTOK 1940. GODINE U IZVJEŠTAJIMA GENERALNOG KONZULA KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U JERUSALEMU

Djelatnost Generalnog konzulata Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije u Jerusalemu (Palestina) predstavljena je u ranije publiciranom radu.¹ U tom radu situirana je djelatnost spomenutog konzulata od njegovog formiranja 1936. do kraja 1939. godine. Ovaj, novi, tekst predstavlja nastavak spomenutog rada. Napisan je na osnovu dostupne dokumentacije Generalnog konzulata, koja odslikava viđenje bliskoistočnih zbivanja 1940. godine kroz izvještaje jugoslavenskog generalnog konzula Ive De Giullia.

Ivo De Giulli smatrao je potrebnim, 13. februara 1940. godine, obavijestiti Političko odjeljenje Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije o dolasku australskih i novozelandskih vojnih snaga u Egipat.² Tom prilikom poslužio se navodima iz jednog članka, koji je tog dana objavljen u listu *The Palestine Post*. Prema tom članku, spomenute vojne snage koje su se iskrcale u Egiptu 11. februara, predstavljale su nasljednice onih armija koje su dvadeset i pet godina ranije "učinile besmrtnim bojna polja na Galipoli".

Njihov zadatak trebao je biti drugačiji a njihova važnost nije umanjena time što su, uglavnom, bile defanzivnog karaktera. Spomenutim snagama britanskih dominiona pripast će, prema pisanju lista, vitalni značaj u zajedničkom naporu koji Saveznici razvijaju u prostranom području koje dijeli oblast ruskog od oblasti njemačkog utjecaja. Glavni ciljevi dolaska vojnih snaga iz Australije i Novog Zelanda bili su: održati mir; podići barijeru protiv njemačkog napredovanja na Balkan, ili protiv "ruske navale na Bliski istok"; poduprijeti položaj Turske. To je, kaže se dalje u tekstu, u pravom smislu riječi imperijalni zadatak - odbrana velikog

¹ Muhidin Pelesić, *Palestina tridesetih godina u dokumentima Generalnog konzulata Kraljevine Jugoslavije u Jerusalemu*, Prilozi Instituta za istoriju, broj 24, Sarajevo 1988, str. 183-207.

² Arhiv Saveznog sekretarijata za inostrane poslove (dalje: ASSIP), Beograd, Fond: *Generalni konzulat Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije u Jerusalemu* (dalje: *Jerusalem*); 1940.g., Pov. br. 16. Članak "*Palestine Post*" o dolasku i upotrebi britanskih prekomorskih snaga na Bliskom i Srednjem istoku, 13. februara 1940. godine.

bedema u suradnji sa ljudima drugih rasa koje povezuje zajednički cilj. Zbog toga oni, koji su preduzeli takav poduhvat, uključuju vojne formacije koje su u Prvom svjetskom ratu voljele da se smatraju imperijalnim snagama.

De Giulli je citirao navode iz spomenutog lista o, kako kaže, "glasinama" o mogućoj savezničkoj akciji na Bliskom istoku. Prema tim navodima, nije izgledalo vjerovatno "da će Moskva pokušati da proдре u Iran", jer to bi značilo izazov Velikoj Britaniji i Francuskoj.³ Međutim, poslije godinu i po dana (avgust 1941. godine), sovjetske i britanske vojne snage okupirale su Iran zajedničkim poduhvatom. Tako je eliminirana mogućnost njemačkog utjecaja u toj zemlji. Naftonosna polja na jugu Irana našla su se u britanskoj okupacionoj zoni.⁴ Petnaest iranskih divizija predalo se tada anglo-sovjetskim snagama bez većeg otpora. Okupacija je slijedila poslije odbijanja iranskog šaha da pristane na američki i britanski zahtjev za korištenje transiranske željeznice u cilju snabdijevanja Sovjetskog Saveza oružjem i hranom.⁵

U novinskom članku, koji citira De Giulli, isključena je mogućnost njemačkog napada na Rumuniju, o čemu se tih nedjelja često govorilo.⁶ Evidentno je postojanje brojnih kalkulacija o navedenim temama, ali i odsustvo relevantnih informacija za pouzdano procjenjivanje razvoja situacije u jugoslavenskom Generalnom konzulatu u Jerusalemu. U takvim okolnostima, De Giulli je obavještavao svoje ministarstvo i o pisanju lokalne štampe, kako bi se, eventualno, u Beogradu formirala preciznija slika o pravom stanju stvari. Inače, vrijeme je demantiralo i procjenu o, navodnoj, nemogućnosti njemačke infiltracije u Rumuniju koja se ubrzo našla pod čvrstom kontrolom Trećeg Reicha.⁷

DGiulli je na kraju dodao, da je dio australijskih jedinica koji je bio određen za Palestinu već prešao granicu i da je smješten u vojne kampove.⁸

Dolazak turske vojne misije u Palestinu, u prvoj polovini juna iste godine, bio je razlog izvještaja Beogradu od strane jugoslavenskog generalnog konzula.⁹ Na čelu vojne misije bio je zamjenik načelnika turskog generalštaba, general Asim Gunduz. De Giulli je spomenuo i zamjenika generalnog sekretara turskog ministarstva vanjskih poslova Čevada Ačikalina. Turska vojna misija imala je zadatak da se, u Siriji i Palestini, upozna sa pitanjem suradnje turskog generalštaba sa francuskim i britanskim vojnim organima.

Istovremeno, palestinske novine isticale su zajedničke interese Turske i Saveznika u pogledu Palestine. Pored ekonomskih i kulturnih odnosa koji su se

3 Ibid.

4 S. L. Salcberger, *Drugi svjetski rat*, Beograd 1971, str. 308.

5 Rišard Kapušćinjski, *Šahinšah*, Beograd 1987, str. 28.

6 ASSIP, *Jerusalem*, navedeni dokument.

7 Dr. Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope*, Treći deo 1941-1945, Beograd 1987, str. 143-150.

8 ASSIP, *Jerusalem*, navedeni dokument.

9 ASSIP, *Jerusalem*, 1940. g., Pov. br. 59, *Turska vojna misija u Palestini. Držanje Arapa prema ratnim dogadajima, 21. juna 1940. godine*.

povoljno razvijali između Palestine i Turske, Arapi i Jevreji iz Palestine nastojali su zadnjih godina održavati, u svakom pogledu, što srdačnije veze sa Turskom. Jugoslavenski generalni konzul primijetio je da Arape i Turke povezuje zajednička vjera. Također, on je dodao da se Jevreji nadaju da će biti u mogućnosti razvijati privredne odnose sa Turskom i da će u Turcima imati saveznike "u slučaju jačeg panarapskog zamaha". Zbog ulaska Italije u rat, interesi Turske bili su istovjetni sa interesima stanovništva Palestine, pa je cjelokupna palestinska štampa, sa odobravanjem, pozdravila tursku misiju.

Turski generali ispitali su odbrambena sredstva i raspravljali su strategijska pitanja sa vrhovnim komandantom britanskih vojnih snaga u Palestini i Transjordaniji, i njegovim pomoćnicima. Visoki turski oficiri obavili su to ranije sa komandantom francuskih snaga u Siriji. Tom prilikom utvrđen je način suradnje Saveznika sa Turskom, u slučaju da Italija napadne obale Sredozemnog mora. Ako bi se rat proširio na to područje, vladalo je mišljenje da će se Turska, uz Saveznike, naći u odbrani zajedničke stvari. Turska je isticala, da ona ne može dozvoliti da se Italija učvrsti u tom dijelu "Srednjeg istoka", jer to bi uslovalo štetne posljedice okrenute protiv turskih interesa. U to vrijeme postavljalo se pitanje: Šta će raditi francuske vojne snage u Siriji, ako Francuska sklopi poseban mir sa Njemačkom? Prema navodima De Giullia, Turska je više nego ikada upirala svoj pogled prema Siriji i spremala se, kako je izgledalo, da preuzme ulogu Francuske ako bi se ova povukla iz tog područja.

Turski generalni konzul u Jerusalemu igrao je aktivnu političku ulogu u povezivanju Turske sa Arapima Palestine i Transjordanije. U jednom razgovoru sa De Giulliem izjavio je, da će Turska preduzeti što treba kako bi mogla garantirati mir na svojim granicama, "očuvati svoje interese u tim krajevima i odbraniti Srednji istok od italijanskog prodiranja". De Giulli je smatrao da, sudeći prema raspoloženju koje je vladalo u francuskim krugovima u Palestini, a koje je bilo odjek onoga duha koji je vladao francuskim krugovima u Siriji, nije bilo mnogo vjerovatno da će do toga doći.

Članovi turske vojne misije razgovarali su sa britanskim mandatnim vlastima Palestine i o pitanju vjernosti Arapa prema Saveznicima. De Giulli je doznao, da je turski general Gunduz, u razgovoru sa britanskim visokim komesarom, istakao svoju bojazan "da bi arapski ekstremisti, u slučaju rata na ovom sektoru, mogli da posluže Italiji kao peta kolona". Da bi se izbjegla ta opasnost, general Gunduz je, kao najbolje sredstvo, savjetovao davanje koncesija Arapima u formi izvjesnih autonomija, pri čemu bi mandatne vlasti i dalje sačuvale u svojim rukama političku, vojnu i vrhovnu administrativnu kontrolu. Prema saznanjima jugoslavenskog generalnog konzula, britanski visoki komesar izjavio je da on nije nadležan za rješavanje tog problema.

Ali, nekoliko dana poslije tog sastanka, britanski visoki komesar održao je govor na radiju u kojem je, između ostalog, izvijestio javnost o tome da vojni sudovi

neće više suditi po starim krivičnim djelima, odnosno onim izvršenim prije 15. juna 1940. godine, i da neće moći primjenjivati smrtne kazne. Poslije toga, glavnokomandujući britanske vojske zamijenio je šest smrtnih osuda protiv arapskih ustaničara (De Giulli ih naziva "teroristima" - op. M.P.) kaznama doživotnog zatvora. Jugoslavenski generalni konzul spomenuo je tom prilikom mišljenja, sa kojima se očividno slagao, da time neće biti postignut željeni cilj, i da će Arapi "kojima se uliva najviše divljenje, smatrati ovu blagost znakom slabosti". Osim toga, nastavio je De Giulli, Arapi su poslije poraza Francuske pod jakim utjecajem njemačke radio-propagande i tada su bili manje osjetljivi prema takvim gestama britanskih vlasti.¹⁰

Kako u izvještaju to nigdje ne spominje, izgleda da De Giulli nije bio svjestan da su Britanci morali djelimično ublažiti svoj odnos prema ustaničkim Arapima Palestine, upravo zbog sugestija Turske u tom pravcu.

Tamni oblaci koje su prema Bliskom istoku gurali vjetrovi rata, motivirali su jugoslavenskog generalnog konzula da svoju pažnju usmjeri prema Siriji.¹¹ Uporedo sa politikom saveza u Evropi, Velika Britanija i Francuska vodile su (protivno onome što je trebalo očekivati) svaka svoju odvojenu politiku u pitanjima koja su se ticala teritorija njihovih mandata (Palestine pod britanskom i Sirije pod francuskom upravom - op. M.P.). Prema riječima jednog visokog francuskog funkcionera, koji je vrlo predano radio na razvoju međusobnih odnosa između Francuske i Velike Britanije: umjesto da obadvije zapadne zemlje rasporede svoje djelatnosti sa ciljem postizanja izvjesnih rezultata, i tako postepeno obezbijede svoje zajedničke interese, one nikada nisu mogle raditi u potpunom sporazumu.

Potpisivanjem primirja između Francuske i osovinskih sila, čije su se odredbe odnosile i na teritorije pod francuskom mandatnom upravom, pojavila se nejasna situacija u odnosima između Sirije i Palestine. Procjenjivalo se da će proteći izvjesno vrijeme prije nego što se ti odnosi dovedu u ravnotežu, kako ne bi došlo do novih komplikacija. Francuski komesar pozvao je narod Sirije da nastavi sa radom, a sirijski predsjednik vlade izjavio je da priprema prijedloge koji će odstraniti smetnje sirijskom trgovinskom prometu sa Palestinom i Transjordanijom. Ista težnja postojala je i sa palestinske strane, koja je bila upućena na brojne sirijske prehrambene proizvode. Međutim, u političkom smislu, ponovo se javilo "sirijsko pitanje".

Glavni komandant francuskih snaga u Siriji i Libanu, u sporazumu sa francuskim visokim komesarom, naglasio je da će nastaviti sprovođenje misije koja je povjerena Francuskoj na Istoku i da će se francuska zastava i dalje vioriti na teritorijama pod njenim mandatom. Ali, pred mogućnošću da njemačko-italijanski emisari pod izlikom kontrole demobilizacije, ili nekom drugom, budu upućeni u Siriju i Liban, i pred opasnostima probudenog arapskog nacionalizma, britanska

¹⁰ Ibid

¹¹ ASSIP, *Jerusalem*, 1940.g., Pov. br. 78. *Politiku Velike Britanije i Francuske na Srednjem istoku. Sirijsko pitanje*, 11. jula 1940. godine.

vlada smatrala je potrebnim zauzimanje jasnog stava u pogledu ovih arapskih zemalja. Ona je 30. juna izdala službeno saopćenje u kojem je odlučno izjavila, da neće dozvoliti izbijanje nemira, koji bi predstavljali opasnost za ove zemlje, i da će preduzeti sve mjere, koje bude smatrala potrebnim, da spriječi da Sirija i Liban budu zauzeti od neprijateljskih sila, ili da posluže kao baza za napade protiv "država Srednjeg istoka". Ova deklaracija britanske vlade bila je u skladu sa stavovima Turske i Iraka koji su određeni prilikom posjete iračkih ministara vanjskih poslova i pravde Ankari.

Prema obavještenjima koja je De Giulli dobio od turskog generalnog konzula u Jerusalemu, a koji se dan ranije vratio iz Sirije, izgledalo je da su Turska i Irak bili suglasni sa Velikom Britanijom u tome da se održi status quo u Siriji. Irački ministar vanjskih poslova Nuri-paša otišao je iz Ankare u Bejrut gdje je vodama arapskog nacionalnog pokreta saopćio gledišta Turske i Iraka u pogledu Sirije. Rekao im je, da su obje države riješene da Sirija sa Libanom dobije potpunu nezavisnost poslije rata ali da, za sada, žele održati postojeće stanje. Prema njegovim riječima, Arapi ne bi smjeli uzrokovati komplikacije na Bliskom istoku. Poslije toga, Nuri-paša je imao sastanak sa francuskim visokim komesarom. Turski generalni konzul u Jerusalemu tvrdio je, da je Velika Britanija dala svoj pristanak navedenom planu. Prema tome, zaključio je De Giulli, dok Francuska ostane u Siriji i Libanu, i bude u stanju izvršavati misiju koja joj je povjerena mandatom, Velika Britanija i Turska neće se uplitati u sirijske poslove.

I pored toga situacija nije bila bez opasnosti po stabilnost odnosa u Siriji. To se moglo vidjeti po ubistvu vode sirijskih nacionalista dr. Šahbandera koji je bio pristalica britanske politike i desna ruka emira Transjordanije Abdullaha. Četiri mjeseca prije atentata berlinski radio stalno je napadao dr. Šahbandera kao neprijatelja arapskog naroda i podsticao je na njegovò ubistvo. Poslije izvršenog atentata, berlinski radio javio je, da je dr. Šahbander ubijen "jer je radio protiv Arapa i arapske stvari sve do svog posljednjeg dana". Iz toga se zaključilo, da je atentat izvršen od lica koja su bila u njemačkoj službi, ili pod utjecajem njemačke propagande. Mada je taj slučaj bio znak političkih previranja smatralo se, s obzirom na savjete Turske i Iraka i na obećanje sirijske nezavisnosti, da on neće imati većih posljedica i da Arapi neće "za sada" provocirati nemire.

Turski generalni konzul stalno je podvlačio De Giulliu svoj strah da bi Francuska mogla zadržati Siriju "kako bi mogla njome potkusuriti sile Osovine pri pregovorima o miru i tako postići povoljnije rezultate za sebe". To bi, po njemu, posebno moglo dovesti Italiju u iskušenje, jer bi ona time stavila nogu na teritoriju Male Azije gdje odavno usmjerava svoje poglede. U tom slučaju, Turska bi se našla između čekića i nakovnja. Turskoj bi tada prijetila opasnost od ostrva Dodekaneza, nedaleko od njene zapadne granice, a na jugu od Sirije i Libana. Ova perspektiva, "da bi Francuska mogla pazariti sa sirijskim pitanjem", pokazivala se vjerovatnijom otkako su nastupile promjene u anglo-francuskim odnosima. Zbog toga se Turska

otvoreno zalagala za formiranje nezavisne države u Siriji i Libanu, u skladu sa arapskim aspiracijama, povezujući tako svoje interese sa arapskim.

De Giulli je svojim pretpostavljenim u Beogradu prezentirao podatke o stanju u francuskoj vojsci u Siriji, koja je tada brojala oko 100.000 pripadnika. Francuske vojne vlasti bile su u dosta mučnoj situaciji. Glavni francuski komandant u Siriji, general Mitelhauser, morao je dati ostavku zbog pritiska, koji je na njega vršen od francuske vlade i generala Vegana i njihovog zahtjeva, da odustane od nagoviještenog otpora primirju. Umjesto generala Mitelhausera postavljen je jedan stari general, bez ikakvog autoriteta. Šef Mitelhauserovog štaba otkazao je poslušnost i prebacio se u Palestinu. Nekoliko viših francuskih oficira bili su, također, za nastavak rata protiv Osovine. De Giulli je čuo da su ti oficiri uhapšeni. Podvojenost na pristalice i protivnike nastavka rata bila je prisutna i među vojnicima. Osjećalo se popuštanje discipline u jedinicama. Oko 10.000 demobiliziranih Francuza očekivalo je povratak kući. Govorilo se da su alžirske spahije povučene u unutrašnjost Sirije, kao bi se spriječila mogućnost njihovog prelaska u Palestinu. Kolonijalne trupe vršile su mlitavo vojničku službu. Jedinice Legije stranaca bile su raspoložene da se pridruže Britancima u njihovom vojnom naporu na Istoku. Oko 4.000 poljskih i 200 čeških dobrovoljaca prešlo je u Palestinu. Tamo je, osim nekoliko oficira, prebjegao i mali broj francuskih vojnika koji su bili smješteni u šatore.¹²

Prema informacijama, sadržanim u izvještajima jugoslavenskog generalnog konzula u Jerusalemu, bila je očevidna polarizacija snaga u tom dijelu bliskoistočne regije. Stanje prilika zgušnjavalo se prema kritičnoj masi iz koje će eskalirati otvoreni ratni sukob između savezničkih i proosovinskih snaga.

S u m m a r y

THE NEAR EAST IN THE YEAR 1940

(From the Reports of the General Counsel of Kingdom of Yugoslavia in Jerusalem)

The text was written based on the available documents of the Consulate General, Ministry of Foreign Affairs, Kingdom of Yugoslavia in Jerusalem (Palestine). The reports are signed by the Yugoslav general counsel Ivo De Guilli, present his own views of the Near East circumstances in the year 1940. This paper is a continuation of my writing: "Palestine of the Thirties in the General Consulate,

¹² Ibid

Kingdom of Yugoslavia documents in Jerusalem”, published in Prilozi Instituta za istoriju (Proceedings of The Institute of History, nr 24, 1988, Sarajevo)

Ivo De Guilli used various information sources in order to make an authentic picture of the Near East events. Some of his information and observations, sometimes, were not reliable, but occasionally very precise and authentic. Obviously, there was a number of diplomatic calculations and various options on political questions. All the mentioned, in a rather dramatic way, was found in De Guilli's reports.

The reports of the mentioned Yugoslav diplomate were written at the time of a general uncertainty, brought to a real polarization of the opposing sides in the Near East region. The situation became condensed, the critical time to escalate soon into a war of the Allied and pro Axis powers.